

Wiesław Bolesław ŁACH*

PROBLEM BEZPIECZEŃSTWA POLSKI PÓŁNOCNEJ PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

Uwaga w niniejszym artykule skupiona została przede wszystkim na analizie znaczenia północnego obszaru Polski w systemie bezpieczeństwa kraju po zakończeniu II wojny światowej. Wyodrębnienie tego obszaru z całego systemu obronnego państwa wynikało z jego specyfiki, będące efektem włączenia części byłych Prus Wschodnich do Polski i sąsiedztwa ze Związkiem Radzieckim.

W ujęciu polskiej administracji państwowej obszar ten obejmował ówczesne województwo olsztyńskie oraz część województwa gdańskiego na wschód od Wisły i województwa białostockiego, posiadającego granicę z Obwodem Kaliningradzkim. W podziale wojskowym kraju był to obszar administracyjnie podległy Warszawskiemu Okręgowi Wojskowemu i Pomorskiemu Okręgowi Wojskowemu.

Cezura czasowa określona została uwarunkowaniami wynikającymi z ustalenia i ostatecznego wytyczenia granicy północnej w 1957 r., kiedy Polska i Związek Radziecki podpisały układ o ustaleniu istniejącej polsko – radzieckiej granicy państwowej, przylegającej do Morza Bałtyckiego (5 marca 1957 r.).

W artykule m.in. określono warunki polityczno-wojskowe, w jakich doszło do ukształtowania granicy północnej Polski, przeprowadzono ich ocenę operacyjną oraz określono miejsce obszaru północnego Polski w systemie bezpieczeństwa kraju. Na ten temat brakuje literatury przedmiotu. Najwięcej materiałów źródłowych znajduje się w Centralnym Archiwum Wojskowym i Archiwum Straży Granicznej w Kętrzynie.

Polska Północna zawsze stanowiła ważny obszar operacyjny, natomiast jego słabość obronna, przy ówczesnym istniejącym układzie politycznym, była spotęgowana sąsiedztwem Związku Radzieckiego. Problem obrony granicy północnej był trudnym dylematem o powiększającym się, z upływem lat, stopniu trudności. Złożyło się na to wiele czynników, które uzewnętrzniły się w sposób najbardziej widoczny właśnie na płaszczyźnie problemów obronnych w tym obszarze.

Słowa kluczowe: *bezpieczeństwo, Polska Północna od 1945 r., wojsko, fortyfikacje, obszar operacyjny*

* dr hab. Wiesław Bolesław ŁACH, prof. nadzw. U-WM – Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie

WSTĘP

Zakończenie II wojny światowej wiązało się nieuchronnie z pytaniem o kształt granic Polski, a także budową elementów systemu bezpieczeństwa w okresie powojennym.

W ujęciu ogólnym pod pojęciem systemu bezpieczeństwa rozumiemy działalność na rzecz obrony państwa związaną z funkcjonowaniem i współpracą naczelnych władz politycznych i wojskowych, tworzeniem i utrzymaniem potencjału gospodarczego oraz odpowiedniej infrastruktury terenowej stanowiącej podstawę jego obronności, jak również organizację i działanie sił zbrojnych w warunkach zagrożenia wojennego i pokoju oraz współdziałanie z instytucjami paramilitarnymi w przygotowaniu do ewentualnego konfliktu.

Uwaga w niniejszym referacie skupiona została przede wszystkim na analizie roli północnego obszaru Polski, którego wyodrębnienie z systemu obronnego państwa wynikało z jego specyfiki, będącej efektem włączenia części byłych Prus Wschodnich do Polski i sąsiedztwa ze Związkiem Radzieckim.

Za obszar Polski północnej należy rozumieć Warmię, Mazury i Powiśle z dostępem do Morza Bałtyckiego poprzez Zalew Wiślany. Łączna długość granicy północnej Polski ze Związkiem Radzieckim (granica z Obwodem Kaliningradzkim) wynosiła 212 km (obecnie jest to jedyny odcinek granicy z Rosją). W ujęciu polskiej administracji państwowej obszar ten obejmował ówczesne województwo olsztyńskie oraz część województwa gdańskiego na wschód od Wisły i białostockiego posiadającego granicę z Obwodem Kaliningradzkim. W podziale wojskowym kraju był to obszar administracyjnie podległy Warszawskiemu i Pomorskiemu Okręgowi Wojskowemu.

Cezura czasowa określona została uwarunkowaniami wynikającymi z ostatecznego ustalenia granicy północnej w 1957 r., kiedy Polska i Związek Radziecki podpisały układ o wytyczeniu istniejącej polsko – radzieckiej granicy państwowej, przylegającej do Morza Bałtyckiego (5 marca 1957 r.). Określona cezura wynika ponadto ze szczególnych uwarunkowań polegających na specyficznym charakterze Polski północnej, związanej z jej położeniem, na które główny wpływ miały w latach 1945-1946: przejmowanie i tworzenie administracji państwowej i wojskowej, uwarunkowania polityczno-militarne oraz podejmowane działania na rzecz włączenia tego obszaru w struktury obronne państwa.

Wysiłek polityczny i wojskowy włożony w włączenie południowej części Prus Wschodnich do Polski był powodem szczególnego traktowania tego obszaru. W artykule m.in. określono warunki polityczno-wojskowe, w jakich doszło do ukształtowania granicy północnej Polski, przeprowadzono jego ocenę operacyjną oraz określono miejsce obszaru północnego Polski w systemie bezpieczeństwa kraju. Na temat ten brakuje literatury przedmiotu. Najwięcej materiałów znajduje się w Centralnym Archiwum Wojskowym i Archiwum Straży Granicznej w Kętrzynie.

W ramach systemu osłony i obrony analizowanego obszaru, badania nie objęły dotychczas w pełnym zakresie problematyki dyslokacji oddziałów Wojska Polskiego, jak i znaczenia fortyfikacji stałych i polowych byłych Prus Wschodnich w aspekcie przydatności dla obronności państwa. Podobnie, jak ustanowienie granic, bardzo złożony okazał się problem tworzenia formacji i całego systemu ochrony linii granicznej.

W stanie zagrożenia, największe znacznie miało zabezpieczenie wojskowe oraz stabilizowanie sytuacji wewnętrznej na obszarach pogranicznych przez Milicję Obywatelską i administrację państwową. Pierwsze lata kształtowania systemu ochrony granicy północnej w omawianym okresie również nie znalazły swojego opracowania.

Obecność wojska, zwłaszcza tuż po wojnie, dawała wiarę w trwałość polskiej państwowości na tych ziemiach. Znikało poczucie tymczasowości dla przymusowo tu osiedlonej ludności z utraconych ziem na wschodzie. Problem natomiast obrony granicy północnej był trudnym dylematem o powiększającym się z upływem lat stopniu trudności. Złożyło się na to wiele czynników, które uzewnętrzniały się w sposób najbardziej widoczny właśnie na płaszczyźnie problemów obronnych w tym obszarze.

1. PRZEJĘCIE BYŁYCH ZIEM PRUS WSCHODNICH, USTALENIE GRANICY

Już na konferencji „Wielkiej Trójki” w Teheranie (listopad-grudzień 1943 r.) został przesądzony los ziem leżących w granicach Prus Wschodnich. Prowincja miała przestać istnieć, a jej obszar miał się znaleźć w granicach Polski i Związku Radzieckiego. W Teheranie rozpoczęto wstępne ustalanie granicy polsko-radzieckiej w byłych Prusach Wschodnich. Stalin wykorzystał inicjatywę premiera brytyjskiego Winstona S. Churchilla, który był przekonany, że uzgodnienie stanowiska mocarstw w sprawie granicy polsko-radzieckiej doprowadzi do normalizacji stosunków między Polską i ZSRR. Pozwoliło to stronie radzieckiej zrealizować w Teheranie plan uznania *de facto* przez mocarstwa anglosaskie granicy zachodniej ZSRR według stanu sprzed agresji niemieckiej. Jedynym ustępstwem Stalina była zamiana linii Ribbentrop-Mołotow na tzw. linię Curzona. Straty z tego tytułu miało zrekompensować przyznanie ZSRR północnej części Prus Wschodnich z Królewcem i Tylżą. Dla rządu polskiego, pozostającego na uchodźstwie, rozstrzygnięcie proponowane przez władze ZSRR nie było możliwe do przyjęcia. Rząd ten nie mógł zgodzić się na utratę około 45% terytorium swojego państwa w granicach sprzed 1 września 1939 r.¹

Stalin jeszcze przed Jaltą zdołał wypracować formułę pozornej legitymizacji w sprawie granicy polsko-radzieckiej, podpisując z powołanym przez siebie Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego w dniu 27 lipca 1944 r. stosowne porozumienie, które w rzeczywistości, po korektach, przesądziło o przebiegu linii granicznej pomiędzy wschodnim obszarem Polski a zachodnim ZSRR. Ustalono wtedy, że granica w byłych Prusach Wschodnich będzie przebiegała wzdłuż linii na północ od miejscowości Wizajny, dalej na północ od Gołdapi w kierunku Nordenburga (ob. Kryłowo), Ławy Pruskiej, na północ od Braniewa².

Ustalając przebieg północnego odcinka granicy, strona radziecka nie zwracała uwagi na charakter narzucanych przez siebie rozwiązań. Z tego powodu linia graniczna przecinała miejscowości i powiązania infrastrukturalne w poszczególnych regionach. Polskie argumenty, należycie udokumentowane, nie znajdowały w Moskwie zrozumienia. Mogła się o tym przekonać polska delegacja rządowa, bawiąca z wizytą w ZSRR

¹ S. Kirkor, *Rozmowy polsko-sowieckie w 1944 roku*, [w:] „Zeszyty Historyczne” (Paryż) nr 22/1972, s. 41-46; S. Mikołajczyk, *Polska zgnębiona*, Warszawa 1985, s. 83-84, *Sprawa polska w czasie II wojny światowej na arenie międzynarodowej*, zbiór dokumentów, Warszawa 1965, s. 557-558, i s. 586-599.

² T. Baryła, *Okręg Mazurski w raportach Jakuba Prawina*. Wybór dokumentów. 1945 r., Olsztyn 1996, s. 6-7.

w pierwszej połowie sierpnia 1945 r., kiedy to m.in. poruszano i te problemy. Strona polska wystąpiła z propozycją przyłączenia dwóch węzłów kolejowych: Iławy Pruskiej (ob. Bagrationowsk), leżącej o kilka kilometrów od wytyczonej wcześniej granicy, a mającej istotne znaczenie dla Polski, gdyż łączyła dwie linie kolejowe biegnące z południa, oraz miejscowości i węzła kolejowego Gierdawy (ob. Żelaznodorożnyj), położonego przy samej granicy, ciężącego ku Polsce, będącego węzłem kolejowym dwóch linii idących też z południa. Podobnych przykładów pochodzących z tego okresu znalazłoby się więcej. Do dzisiaj strona polska odczuwa podjęte wówczas ustalenia związane z Zalewem Wiślanym, kiedy to negocjowano prawo Polski do swobodnej żeglugi po zalewie z wyjściem na Bałtyk. Generalnie w takich przypadkach władze radzieckie były bardzo zaborcze. Nawet tam, gdzie na korzyść Polski przemawiały rozwiązania wynikające z ustaleń związanych z linią Curzona, strona radziecka potrafiła interpretować to na swoją korzyść. W ten sposób północna część byłych Prus Wschodnich weszła w skład ZSRR, a terytorium na południe i zachód od określonej powyżej granicy znalazło się w składzie ziem państwa polskiego³.

W czasie gdy nad Bałtykiem, Odrą i Nysą toczyły się zacięte walki, w dniach 14-21 lutego 1945 r. w Moskwie prowadzono rozmowy polsko-radzieckie na szczeblu rządowym w sprawie przejścia przez Polskę terenów, wchodzących wcześniej w skład Niemiec. Efektem podjętych wówczas ustaleń było postanowienie Państwowego Komitetu Obrony ZSRR nr 7558, zawierające zgodę na tworzenie polskiej administracji. Z tą chwilą polska administracja miała działać w majestacie wcześniejszej tajnej umowy, zawartej jeszcze 26 lipca 1944 r. pomiędzy PKWN a rządem ZSRR. Powyższe postanowienie uruchomiło też działalność radzieckich komendantur wojennych, które zostały już wcześniej powołane na podstawie porozumienia z PKWN. W wyniku ofensywy styczniowej Armii Czerwonej i przesuwaniu się frontu w Prusach Wschodnich ich liczba systematycznie wzrastała⁴.

Struktura radzieckich komendantur wojennych w terenie pokrywała się z dotychczasowym niemieckim podziałem na powiaty. Komendantury Okręgowe obejmowały rejony powiatów, a mniejsze obszary administrowane były przez Komendantury Rejonowe. Komendantom szczebla powiatowego podlegali komendanci szczebla rejonowego. Z kolei liczba rejonów była uzależniona od wielkości przejmowanej na danym obszarze infrastruktury (chodziło głównie o zakłady przemysłowe, majątki ziemskie, środki transportu, zamieszkałą ludność). Pierwszymi, którzy przejmowali wszelkiego typu dobra, byli przedstawiciele władz radzieckich. Komendanci, będący wówczas jedyną władzą wojskową i cywilną na tych ziemiach, w większości przypadków działali do połowy maja 1945 r., zanim na dobre strona polska została dopuszczona do prawnego administrowania.

³ W. B. Łach, *Kształtowanie systemu ochrony polskich granic po I i II wojnie światowej*, [w:] *Per saecula. Dyplomacja-gospodarka-historiografia. Studia ofiarowane Profesorowi Edwardowi Alfredowi Mierzwie w 45. rocznicę pracy naukowej*, pod red. B. Krysztopy-Czubryńska, A. Korytko, Olsztyn-Piotrków Trybunalski 2009, s. 117-118; P. Eberhardt, *Polska granica wschodnia 1939-1945*, Warszawa 1994, s. 203.

⁴ T. Baryła, op. cit., s. 11-12; L. Kowalski, *Proces przejmowania byłych ziem Prus Wschodnich w granice państwa polskiego. Aspekty polityczno-gospodarczo-militarne*. [w:] *Działania militarne w Prusach Wschodnich*, Praca zbiorowa, red. W. Wróblewski, Warszawa 1998, s. 348-349.

Niestety pierwsi administratorzy radzieccy zdołali odcisnąć piętno na polskiej części Prus Wschodnich. Bezwzględna grabież i wiele nieuzasadnionych zniszczeń i podpałek było na porządku dziennym. W dziele zniszczenia wspierały ich wyspecjalizowane organa, rekrutujące się z wojsk NKWD. Pojawiały się także różne komisje Państwowego Komitetu Obrony ZSRR, które żywo interesowały się zastanymi dobrami ponemieckimi.

Brak jednostek Wojska Polskiego w walkach o Prusy Wschodnie był dla Polski niekorzystny, gdyż funkcjonujące tu komendantury obsadzono tylko przedstawicielami Armii Czerwonej. Ich podstawowe zadania sprowadzały się do:

- stworzenia materiałowego zaplecza dla walczących wojsk frontowych;
- przejęcia dobytku zastanego na tych ziemiach i pośpiesznej jego wywózki w głąb ZSRR.

Funkcję pełnomocnika rządu na Okręg Prusy Wschodnie (Okręg Mazurski) przejął 30 marca 1945 r. ppłk dr Jakub Prawin. Miał jednak mieszane uczucia, co do skuteczności swej misji, gdyż strona polska występowała na tym obszarze w roli petenta, a nie gospodarza. Komendanci rosyjscy zasłaniali się brakiem kompetentnych organów upoważnionych przez władze do przekazania administracji polskiej przejętych terenów, a jednocześnie trwał intensywny wywóz wszelkich dóbr z tych rejonów w głąb Związku Radzieckiego. W tej sytuacji stronie polskiej pozostawały do przejęcia w późniejszym okresie tylko zdewastowane mienie komunalne i rozgrabione zakłady produkcyjne. Był to krajobraz ziemi spalonej bez związku z działaniami frontowymi⁵.

2. PLANY OPERACYJNEGO WYKORZYSTANIA, DYSLOKACJA JEDNOSTEK WOJSKA POLSKIEGO

Znacznie lepiej przedstawiała się sytuacja z przejmowaniem infrastruktury wojskowej, znajdującej się na terenie Prus Wschodnich, która w większości została pozostawiona w nienaruszonym stanie. Przy zniszczeniach i stanie obiektów wojskowych znajdujących się w centrum kraju stanowiły one doskonałą bazę dla powracających z frontu oddziałów wojskowych. Były to obiekty w dobrym stanie użytkowym z nowoczesną bazą szkoleniową dla różnych rodzajów wojsk. Rzecz jednak w tym, że nie było komu przekazywać obiektów koszarowych, które wcześniej przejęli Rosjanie. Tymczasem brak jednostek WP powodował, że polska administracja nie kwapiła się do ich przejmowania. Wojewoda białostocki dr Jerzy Sztachelski już 19 marca 1945 r., w trakcie działań wojennych, wystosował pismo do Naczelnego Dowódcy WP gen. broni Michała Roli-Żymierskiego w sprawie skierowania na obszar byłych Prus Wschodnich co najmniej jednej dywizji piechoty. W piśmie tym zwracał uwagę, iż najważniejszym zadaniem jest ochrona życia i mienia przedstawicieli administracji polskiej oraz osiedlanej tam ludności i pozostawionego przez Niemców majątku⁶.

O skierowanie dywizji piechoty do Prus Wschodnich zwrócił się również w raporcie do premiera Edwarda Osóbki-Morawskiego płk Jakub Prawin, pełnomocnik

⁵ L. Kowalski, op. cit., s. 352-353; 1945 marzec 23, Warszawa. Pełnomocnik Rządu RP przy 3 Froncie Białoruskim płk Dr Jakub Prawin do Prezesa Rady Ministrów Edwarda Osóbki-Morawskiego, *Raport z rozmów z dowództwem frontu i sytuacji wschodniej i centralnej części Prus Wschodnich*, [w:] T. Baryła, op. cit., s. 53-55.

⁶ L. Kowalski, op. cit., s. 362.

Rządu Tymczasowego przy 3 Froncie Białoruskim, po powrocie z inspekcji tych terenów w drugiej połowie marca 1945 r.⁷

Uwzględniając postulaty dr Jerzego Sztachelskiego i płk Jakuba Prawina, Naczelnego Dowódcy WP nakazał do 30 kwietnia 1945 r. przenieść z Majdanka do Olsztyna 9. Zapasowy Pułk Piechoty. Żołnierze pułku zostali zakwaterowani w budynkach koszarowych, również oficerowie nie mieli trudności z otrzymaniem mieszkań. 3 maja 1945 roku w 9. Zapasowym Pułku Piechoty w Olsztynie powitano pierwszych poborowych. W sumie do 8 maja przyjęto 1900 poborowych. W czasie swego funkcjonowania 9. Zapasowy Pułk Piechoty wyszkolił dla jednostek frontowych około 6,5 tys. żołnierzy.⁸

W czerwcu 1945 r. Naczelnego Dowódcy WP nakazał sformować 15. Dywizję Piechoty z siedzibą dowództwa w Olsztynie. W jej skład weszły m.in. 50., 53. i 54. pułk piechoty, 55. pułk artylerii, 19. samodzielny dywizjon artylerii przeciwpancernej, 46. samodzielny batalion saperów, 27. samodzielny batalion łączności oraz 20. samodzielny batalion sanitarny. Aby ułatwić prace organizacyjne, na czas formowania wszystkie jednostki dywizji rozlokowano w Olsztynie.⁹

W drugiej dekadzie lipca żołnierze dywizji przystąpili do prac żniwnych w okręgu mazurskim. W związku z tym 53. pułk piechoty przeniesiono do Biskupca Reszelskiego, natomiast 54. pułk do Szczytna. Formowanie dywizji przebiegało w nader trudnych warunkach, Okręg Mazurski w tym czasie borykał się bowiem z niedoborami aprowizacyjnymi. Ponadto niepełne było zaopatrzenie jednostek w umundurowanie, bieliznę i obuwie. Miało to niewątpliwie wpływ na stan zdrowia i nastroje żołnierzy.

Scalenie tych terenów ze strukturami organizacyjnymi sił zbrojnych rozpoczęło się dopiero w sierpniu 1945 r., kiedy to zreorganizowano strukturę okręgów wojskowych, obejmując nią również przejęte Ziemie Zachodnie i Północne. Dawny – w rozumieniu administracyjnym – Okręg Mazurski stał się częścią składową Okręgu Wojskowego nr I (warszawskiego) oraz Okręgu Wojskowego nr II (pomorskiego). Wraz z tym procesem zreorganizowano jednocześnie Rejonowe Komendy Uzuppełnień (RKU), które po wstępnych korektach terytorialnych, pokryły siecią swych placówek cały obszar przejmowanych ziem. Struktury okręgowe i RKU stworzyły pierwszą zasadniczą więź z centralnymi organami Wojska Polskiego. Spowodowało to z czasem zorganizowany napływ w ten region Polski szeregu jednostek okręgowych i odwodowych Naczelnego Dowództwa WP. Pierwsze z nich przybyły w te strony tylko na okres żniw, inne w związku z podjęciem krótkoterminowych zadań związanych z rozminowaniem terenu i zabezpieczeniem istniejących fortyfikacji, jeszcze inne na okres demobilizacji.

⁷ E. Wojnowski, *Warmia i Mazury w latach 1945-1947*. Dodatek źródłowy, Olsztyn 1968, s. 4, H. Wichrowski, *Ludowe Wojsko Polskie na Warmii, Mazurach i Powiślu 1945-1948*, [w:] „Wojskowy Przegląd Historyczny” nr 2/1981, s. 27; 1945 marzec 23, Warszawa. Pełnomocnik Rządu RP przy 3 Froncie Białoruskim płk Dr Jakub Prawin do Prezesa Rady Ministrów Edwarda Osóbka-Morawskiego, *Raport z rozmów z dowództwem frontu i sytuacji wschodniej i centralnej części Prus Wschodnich*, [w:] T. Baryła, op. cit., s. 54.

⁸ *Z dziejów Wojska Polskiego na Warmii i Mazurach po drugiej wojnie światowej*, praca zbiorowa, pod red. W. B. Łach, Węgorzewo 2004, s. 8.

⁹ *Ibidem*, s. 9-10 i s. 56-57.

W drugiej połowie 1945 r. została sformowana 16. Dywizja Piechoty. Siedzibą dowództwa dywizji był Gdańsk Wrzeszcz. Na miejsce stałej dyslokacji 55. pułku piechoty, wchodzącego w skład 16. Dywizji Piechoty, wyznaczono Elbląg¹⁰.

Wiosną i latem 1945 r. pogorszył się stan bezpieczeństwa w województwie białostockim. Skłoniło to władze państwowe do skierowania na ten obszar większej jednostki wojskowej. W związku z tym Naczelny Dowódca WP nakazał do 15 września 1945 r. rozformować 1. Szkolną Dywizję Piechoty i na jej bazie zorganizować do 1 października 1945 r. 18. Dywizję Piechoty o ogólnym stanie liczbowymi 5 500 wojskowych. Jej dowódcą został gen. bryg. Stanisław Galicki, a od grudnia 1945 r. gen. bryg. Gustaw Paszkiewicz. Miejscem stałej dyslokacji dowództwa dywizji był Białystok. Na przełomie października i listopada 1945 r. przybyły do Elku dwa jej pułki: 62. pułk piechoty oraz 54. pułk artylerii lekkiej. Ponadto 24 marca 1946 r. skierowano z Suwałk do Orzysza 21. samodzielny dywizjon artylerii przeciwpancernej, a w 1947 r. przebazowano z Augustowa do Orzysza 51. samodzielny batalion saperów.

Warto także wspomnieć, iż w celu zapewnienia odpowiednich warunków do szkolenia jednostek w polu i prowadzenia ćwiczeń z wojskami, Naczelny Dowódca WP rozkazem organizacyjnym z 8 września 1945 r. nakazał dowódcy Warszawskiego Okręgu Wojskowego do 30 września 1945 r. sformować Okręgowy Poligon Artylerii w Orzyszu. W 1947 r. poligon został przemianowany na Centralny Poligon Artyleryjski nr 3.

Na początku października 1945 r. przeniesiono z Chełma do Olsztyna Oficerską Szkołę Artylerii nr 1. Jej komendant, gen. bryg. Włodzimierz Kierp, rozkazem z 16 listopada został mianowany również komendantem garnizonu. Szkolenie w nowym garnizonie rozpoczęło się na początku listopada. Prowadzono je według programu dwuletniego. 11 listopada 1945 r. odbyła się ósma, ostatnia promocja Oficerskiej Szkoły Artylerii nr 1, która była jednocześnie pierwszą promocją w stolicy Warmii i Mazur. Kolejna reorganizacja przerwała proces szkolenia. Na podstawie rozkazu Naczelnego Dowódcy WP z 18 stycznia 1946 r. do 25 lutego 1946 r. rozformowano Oficerską Szkołę Artylerii w Olsztynie, a część kadry i podchorążych włączono w skład Oficerskiej Szkoły Artylerii nr 2 w Toruniu.

Od 1949 r. rozpoczęto stopniową rozbudowę wojsk lądowych, wprowadzając strukturę korpuśną. Rok później, w wyniku wzrostu napięcia międzynarodowego na Półwyspie Koreańskim, dokonano korekt dotyczących wzmocnienia funkcjonujących dotychczas jednostek wojskowych. Przystąpiono zatem do formowania nowych związków operacyjnych i taktycznych w ramach dwuletniego planu przyspieszonego rozwoju wojska. Zakładał on m.in. utworzenie czterech nowych korpusów piechoty. Na terenie Warmii i Mazur sformowano 8 Korpus Piechoty z dowództwem w Olsztynie w składzie 15., 18., 21. i 22. Dywizja Piechoty. Sformowano więc od nowa 21. Dywizję Piechoty z dowództwem w Lidzbarku Warmińskim i 22. Dywizję Piechoty z dowództwem w Giżycku¹¹.

¹⁰ Ibidem, s. 16; K. Czernikowski, *16 Pomorska Dywizja Zmechanizowana im. Króla Kazimierza Jagiellończyka*, Malbork 2001, s. 30-34.

¹¹ *Z dziejów Wojska Polskiego...*, s. 18-19.

W okresie przygotowawczym oraz w fazie formowania jednostek skład nowo sformowanych korpusów piechoty nie był jednolity. 8 Korpusowi Piechoty podporządkowano najpierw cztery dywizje. Pod koniec 1951 r. każdemu z korpusów piechoty podlegały już tylko trzy dywizje. W związku z tym z 8 Korpusu Piechoty przekazano 18. Dywizję Piechoty w podporządkowanie 9 Korpusowi Piechoty.

W marcu 1949 r. na bazie 16. Dywizji Piechoty, 1. pułku czołgów, 4. pułku czołgów ciężkich i 13. pułku artylerii pancernej rozpoczęto formowanie 16. Dywizji Pancernej z siedzibą w Elblągu o stanie liczebnym 5859 żołnierzy i 113 czołgów. Dywizja ta weszła, wraz z 8. Zmotoryzowaną Dywizją Piechoty, w skład 1 Korpusu Pancernego. W czerwcu 1950 r. 16. Dywizję Pancerną ponownie przeorganizowano na dywizję zmechanizowaną. Wiosną 1950 r., aby zapewnić nowym jednostkom niezbędną kadrę zawodową, Minister Obrony Narodowej nakazał do 1 listopada 1951 r. sformować w Giżycku Techniczną Oficerską Szkołę Wojsk Pancernych i Zmechanizowanych¹².

W maju 1949 r. rozpoczęto formowanie w Węgorzewie nowej 15. Brygady Artylerii Ciężkiej, o stanie liczebnym 1131 żołnierzy i 40 dział. Wiosną 1951 r., w wyniku wprowadzenia planu przyspieszonego rozwoju wojska, rozpoczęto - wykorzystując jednostki 12. Brygady Artylerii Ciężkiej z Gniezna - formowanie 8. Dywizji Artylerii Przełamania z dowództwem w Orzyszu o stanie liczebnym 6009 żołnierzy i 280 dział. W jej skład wchodziły: 26. Brygada Artylerii Haubic z Orzysza, 29. Brygada Artylerii Haubic z Bemowa Piskiego, 15. Brygada Artylerii Ciężkiej i dywizjon artyleryjskiego rozpoznania pomiarowego z Węgorzewa¹³.

W 1949 r. w związku z tworzeniem nowych jednostek nastąpiło duże zapotrzebowanie na oficerów zarówno artylerii, jak i uzbrojenia, zwłaszcza dowódców pododdziałów. Aby te potrzeby zaspokoić, zdecydowano się utworzyć Oficerską Szkołę Artylerii nr 2 oraz Oficerską Szkołę Uzbrojenia na terenie Warmii i Mazur. Większych problemów z wyborem miejsca dyslokacji pierwszej ze szkół nie było, albowiem tradycje szkolenia artyleryjskich kadr miał Olsztyn. Inaczej było w przypadku Oficerskiej Szkoły Uzbrojenia. Najlepsze warunki były w Bartoszczach.

3 września 1955 r. rząd polski podjął uchwałę o redukcji sił zbrojnych o 48 480 żołnierzy. Redukcja ta spowodowała konieczność dokonania korekt w realizacji zamierzeń organizacyjnych na 1955 r. oraz w całym pięcioletnim planie rozwoju wojsk. W połowie września rozformowano 22. Dywizję Piechoty z Giżycka. W związku z tym w 8 Korpusie pozostały tylko dwie dywizje: 15. Dywizja Zmechanizowana i 21. Dywizja Piechoty. Z 9 Korpusu Armijnego wyłączono zaś 18. Dywizję Piechoty, podporządkowując ją bezpośrednio dowódcy Warszawskiego Okręgu Wojskowego.

We wrześniu 1956 r., realizując uchwałę polskiego rządu z 17 sierpnia 1956 r. o redukcji sił zbrojnych, rozformowano dowództwo 8 Korpusu Armijnego oraz 18. Dywizję Piechoty. Wchodzące dotychczas w skład korpusu związki taktyczne (15. Dywizja Zmechanizowana z Olsztyna i 21. Dywizja Piechoty z Lidzbarka Warmińskiego)

¹² K. Czernikowski, *16 Pomorska Dywizja...*, s. 44-49; *Z dziejów Wojska Polskiego...*, s. 20.

¹³ *1 Brygada Artylerii. Wspomnienia, kalendarium, symbole*, praca zbiorowa, pod red. W. B. Łach, Węgorzewo 2003, s. 55-83; W. B. Łach, *Praca oświatowo-wychowawcza w Wojsku Polskim na przykładzie 8 Dywizji Artylerii przełamania w latach 1951-1956*, [w:] „Znad Pisy” 2004/2005, nr 13/14, s. 178-189.

podporządkowano bezpośrednio dowódcy Warszawskiego Okręgu Wojskowego. Wiosną 1957 r., w ramach kolejnej redukcji, rozformowano 21. Dywizję Piechoty¹⁴.

W 1957 r. reorganizacją objęto szkoły oficerskie dyslokowane na terenie Warmii i Mazur. Do 1 listopada 1956 r. rozformowano Oficerską Szkołę Uzbrojenia w Bartoszycach, natomiast przeformowano Techniczną Oficerską Szkołę Wojsk Pancernych i Zmechanizowanych w Giżycku (do 1 sierpnia 1957 r.) oraz Oficerską Szkołę Artylerii nr 2 w Olsztynie do 1 lipca 1957 r. na Oficerską Szkołę Uzbrojenia¹⁵.

Od marca 1946 r., na mocy decyzji Państwowego Komitetu Bezpieczeństwa, obszar województwa olsztyńskiego stał się jedną z 14 stref bezpieczeństwa, na jakie podzielono Polskę. Wiązało się to również z powołaniem w Olsztynie Wojewódzkiego Komitetu Bezpieczeństwa, który przejął na siebie główne zadanie. WKB podporządkowano wszystkie jednostki wojskowe stacjonujące na tym obszarze, jak również Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Wojska Ochrony Pogranicza, Milicję Obywatelską, Urzędy Bezpieczeństwa Publicznego, a także aktywistów partyjnych Polskiej Partii Robotniczej. Ten krąg instytucji określał podstawowe priorytety systemu obronnego kraju.

Można przyjąć, że ze względu na znaczne oddalenie omawianego obszaru od linii styczności z ewentualnym przeciwnikiem, którego widziano na zachodzie Europy, nie przewidywano w tym czasie dla obszaru mazurskiego zadań o znaczeniu priorytetowym, a co najwyżej wspomagającym, przewidzianym dla szybkiego przemarszu wojsk radzieckich w drodze na Zachód¹⁶.

Jasno więc wynika, że Wojsko Polskie było przygotowywane do działań zaczepnych na Zachodzie. Tak więc byłe ziemie Prus Wschodnich, po raz pierwszy w historii, nie miały dla strategów wojskowych istotniejszego znaczenia. Widziane były jako miejsce dyslokacji własnych wojsk okręgowych i w nieznacnej części odwodowych. Mogły stanowić miejsce dla koncentracji wojsk nadchodzących z głębi ZSRR i ich rozwinięcia się do dalszych działań zaczepnych¹⁷.

3. PROBLEM PONIEMIECKICH FORTYFIKACJI I REJONÓW ZAMINOWANYCH

Wraz z zakończeniem działań militarnych na obszarze Warmii i Mazur administracja tak cywilna jak i wojskowa, stanęły przed problemem dalszego wykorzystania poniemieckich fortyfikacji, a także rozminowaniem całego regionu. Te dwa problemy szły w parze, gdyż większość obszarów obok zapór stałych i polowych nasycona była dużą ilością pól minowych oraz pozostałościami amunicji różnego kalibru. W tym zakresie były to zadania wojsk inżynieryjnych, które od chwili zakończenia wojny miały obowiązek zajmowania się stroną praktyczną tego problemu, co wyrażało się w:

- przejęciu dawnych obiektów fortyfikacyjnych występujących w systemie rejonów umocnionych;

¹⁴ *Z dziejów Wojska Polskiego...*, s. 25-26.

¹⁵ Zob. szerzej J. Szkudlarek, D. Anaszewicz, *Centrum Szkolenia Uzbrojenia i Elektroniki w Olsztynie*, [w:] „Przegląd Wojsk Lądowych”, nr 3/2001.

¹⁶ Opisane dróg samochodowych na terenie Polski wg stanu na 01.01.1947r., Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), SG WP, sygn. 501.1/A.706.

¹⁷ L. Kowalski, op. cit., s. 366-367.

- sprawowaniu nadzoru nad rozbudową i modernizacją obiektów fortyfikacyjnych na podstawie aktualnych ustaleń operacyjnych¹⁸.

Była to przedsięwzięcia, które realizowano w ramach tzw. inżynierskiego przygotowania teatru działań wojennych (TDW). Na obszarze byłych Prus Wschodnich występowało wiele obiektów reprezentujących różne szkoły i okresy rozwoju sztuki fortyfikacyjnej. Wraz z rozwojem techniki bojowej i sztuki operacyjnej zaczęto budować obiekty fortyfikacyjne o dużej wytrzymałości w ramach systemów obronnych rozmieszczanych przeważnie wzdłuż granic i przeszkód wodnych na ważniejszych operacyjnych i strategicznych kierunkach¹⁹.

Ogólne rozmieszczenie ważniejszych rubieży fortyfikacji stałej, jakie znajdowały się w dniu zakończenia II wojny światowej na terenie Polski północnej, przedstawiało się następująco:

- *Linia obronna*, biegnąca od Braniewa, wzdłuż rzeki Pasłęki do Bartoszczy, o długości 63 km, zbudowana przez Niemców w latach 1932-1937, na której znajdowały się 72 obiekty;
- *Linia obronna*, biegnąca na odcinku Ostróda – Olsztynek – Szczytno – Pisz – Orzysz – Węgorzewo - Gołdap o długości 240 km, budowana przez Niemców w latach: 1899-1901, 1938-1939, 1940-1941 oraz 1944-45, na której znajdowały się liczne umocnienia polowe, schrony specjalnego przeznaczenia oraz 162 schrony bojowe. Ponadto do systemu obrony włączono stare schrony z końca XIX wieku zbudowane z cegły;
- *Linia obronna* biegnąca na odcinku od Ostrołęki przez Przasnysz do Mławy, o długości około 100 km zbudowana przez polskich saperów w latach 1938-1939, na której znajdowało się 106 różnych obiektów.

Oprócz wymienionych wyżej ufortyfikowanych rubieży typu stałego znajdowało się wiele umocnień specjalnego przeznaczenia. Były to m.in. różnego rodzaju mniej lub bardziej rozbudowane stanowiska kierowania i dowodzenia, magazyny oraz inne obiekty wszelakiego charakteru i przeznaczenia (np. główna kwatera Adolfa Hitlera koło Kętrzyna)²⁰.

Jeśli początkowo, tuż po zakończeniu wojny, problemem fortyfikacji stałej prawie nie zajmowano się w sposób planowy, z uwagi na realizację innych pilniejszych zadań, takich np. jak rozminowywanie kraju, to później, w miarę rozszerzania zakresu obowiązków wojsk inżynierskich, zagadnienie to stało przed nimi jako jedno z ważniejszych do realizacji. Począwszy od 1946 r. sprawy fortyfikacyjne znalazły się w gestii ówczesnego Departamentu Inżynierii i Saperów, w którym bezpośrednio zajął się nimi oddział techniczny, zaś od 1950 r. - nowo utworzony wydział fortyfikacyjny²¹.

¹⁸ W. B. Łach, *Plany operacyjnego wykorzystania Prus Wschodnich źródłami do badań nad dziejami Wojska Polskiego w latach 1945-1956*, [w:] *Źródła w badaniach historii wojskowej*, praca zbiorowa, pod red. K. Pindel, Toruń 2004, s. 220.

¹⁹ Obronne umocnione rejony, CAW, SG WP, sygn. 510.1/A.1543.

²⁰ Pasy obronne od strony zachodniej, CAW, SG WP, sygn. 501.1/A.706; W. B. Łach, *Zabytki architektury obronnej XIX i XX wieku w północno-wschodniej Polsce-stan ich zachowania*, [w:] *Polska historiografia wojskowa. Stan badań i perspektywy*, praca zbiorowa, pod red. H. Stańczyk, Toruń 2002, s. 222.

²¹ Obronne umocnione rejony, CAW, SG WP, sygn. 510.1/A.1543.

Akcję inwentaryzacji, klasyfikacji i weryfikacji obiektów fortyfikacyjnych zaliczyć należy do ważnych przedsięwzięć operacyjnych zrealizowanych przez wojska inżynieryjne w okresie powojennym. Jakkolwiek w przeprowadzeniu jej uczestniczyło wiele instytucji wojskowych, niemniej jednak bezpośrednim organizatorem i wykonawcą było Szefostwo Wojsk Inżynieryjnych. Pod jego kierownictwem, działało w terenie wiele grup rekonesansowych składających się każda z dowodzącego nią oficera oraz 3-4 saperów, w tym kierowcy i kreślarka. Niemalą zasługę w pomyślnym przeprowadzeniu tej akcji przypisać należy także Wojewódzkiemu Sztabowi Wojskowemu w Białymstoku, Olsztynie i Gdańsku, które na swoim terenie działania organizowały odpowiednie nieetatowe ekipy rekonesansowe, opracowując we własnym zakresie niezbędną dokumentację²².

O ile okres pierwszej połowy lat 50-tych charakteryzował się znacznym wzrostem zainteresowania problematyką fortyfikacyjną ze względu na zaostrzenie się sytuacji międzynarodowej i stosowanie szantażu atomowego, to później zaczęły przeważać teorie, iż przyszłe pole walki nie będzie posiadało stabilnego charakteru, jak to było dotychczas, lecz cechować się będzie wyjątkową dynamiką i manewrowością. Nie wspominając o skrajnych poglądach, które negowały stałą rozbudowę fortyfikacyjną, zaczęto coraz szerzej preferować fortyfikacje polowe, które jako zespół przedsięwzięć inżynieryjnych, w ówczesnym okresie, uznane zostały za rozwiązanie najbardziej rozsądne i realne tym bardziej, że mogły być stosowane powszechnie.

I tak na podstawie Rozkazu Ministra Obrony Narodowej Nr 0019/Oper. z dnia 51.01.1952 roku w sprawie kontynuowania prac wykazanych w *Planie prac fortyfikacyjnych na 1952 rok*²³ na terenie Polski północnej remontowano i konserwowano obiekty fortyfikacyjne, które uznano za niezbędne, demontowano zbędne metalowe elementy oraz przekazywano obiekty fortyfikacyjne innym instytucjom wojskowym.

W latach pięćdziesiątych głównym obszarem intensywnej rozbudowy fortyfikacyjnej był cały pas wybrzeża. Dlatego pilnie poszukiwano różnego typu urządzeń, które można byłoby szybko przewieźć i zamontować na nowym miejscu. Okazało się że najwięcej urządzeń, które można przystosować do nowej sytuacji, znajduje się w części północno-wschodniej dawnych Prus Wschodnich. W 1952 roku nakazano wydobyć i przetransportować następujące elementy fortyfikacyjne²⁴:

- do dyspozycji Marynarki Wojennej na półwysep Hel - 200 cylindrów i 500 kozłów żelbetowych;
- do Świnoujścia 700 kozłów żelbetowych;
- do dyspozycji dowódcy Pomorskiego Okręgu Wojskowego 100 cylindrów żelbetowych.

Zarządzono również aktualizację dokumentacji tych obiektów fortyfikacyjnych, które w poprzednich latach nie były ujęte w ewidencji i przekazano ją do Głównego

²² *Sprawozdanie obiektów fortyfikacyjnych 2 kolejności na terenie Okręgu Wojskowego I*, CAW, SG WP, sygn. 510.1/A.1543.

²³ *Sprawozdanie z wykonanych prac fortyfikacyjnych na terenie OW I*, Wyciąg z „Planu prac fortyfikacyjnych na rok 1952”; Rozkaz Nr.0019/oper. Celem kontynuowania prac fortyfikacyjnych w 1952 r. Rozkazuję, CAW, SG WP, 510.1/A.1626.

²⁴ W. B. Łach, *Plany operacyjnego...*, s. 224.

Inspektoratu Inżynierii i Saperów. W stosunku do obiektów, które uznano za najważniejsze z punktu widzenia obronności kraju, podjęto decyzje ich dalszej konserwacji i ochrony²⁵.

Jeśli początkowo główny wysiłek rozminowania skierowano na oczyszczanie terenów, które z punktu widzenia bezpieczeństwa ludności oraz potrzeb gospodarczych i komunikacyjnych, były najpilniejsze, to w późniejszych latach zajęto się bardziej intensywnie również rozminowywaniem obiektów i rejonów, następujących pierwotnie największe trudności w ich oczyszczeniu. Chodziło w tym wypadku m.in. o rozminowanie byłych Stanowisk Dowodzenia III Rzeszy rozlokowanych w obszarze Wielkich Jezior Mazurskich²⁶.

Rozminowanie tych rejonów od początku przysparzało saperom najwięcej kłopotów, a także pociągnęło za sobą stosunkowo wysoką liczbę ofiar. Każdy z tych rejonów był rozminowywany przez kilka jednostek saperskich, działających w różnych okresach.

Ponieważ opisanie przebiegu rozminowywania wszystkich wymienionych wyżej obiektów i rejonów wymaga, w każdym oddzielnym przypadku, osobnego potraktowania, ograniczymy się do krótkiego scharakteryzowania tej działalności tylko w odniesieniu do byłej kwatery Hitlera, gdyż obiekt ten był rozminowywany najdłużej i stanowił skupisko najbardziej wymyślnych sposobów zaminowania i powiązania min z innymi rodzajami zapór inżynieryjnych²⁷.

Całkowity obszar zajmowany przez byłą kwaterę Hitlera wynosił około 15 km². Główna część zabezpieczona była zaporą minową o łącznej długości 10 km, z czego 6 km znajdowało się w lesie, zaś 4 km na terenie otwartym. Zapora minowa posiadała przeciętnie szerokość wahającą się w granicach od 130 do 150 m i z dwóch stron była otoczona gęstą siecią z drutu kolczastego (narzutem).

Zasadnicze prace związane z rozminowaniem były poprzedzone przeprowadzeniem przez 47. bsap dokładnego rozpoznania tych zapór, w wyniku czego ustalono wstępnie system rozminowywania oraz rodzaje zastosowanych tam min. Jak później stwierdzono, na tym stosunkowo niewielkim obszarze znajdowało się około 300 tys. różnego rodzaju min, co świadczyło o wyjątkowo dużej gęstości na 1 km². Zdarzały się tam często przypadki śmierci, a pogrzeb jednego z najbliższych kolegów nie oznaczał przerywania prac. Dotyczyło to byłej kwatery Hitlera, jak i pozostałych, wymienionych kwater.

Trzeba zaznaczyć, że podstawowym sprzętem, z jakim wówczas przystępowano do rozminowywania, były przede wszystkim, macki i w mniejszym stopniu ciągle się

²⁵ Przeprowadzenie konserwacji i rozpoznania obiektów fortyfikacyjnych na odcinkach Nr. 1-8 oraz w rejonie Prostek, CAW, SG WP, sygn. 510.1/A.1627.

²⁶ Należały do nich następujące kwatery: Główna kwatera Hitlera w lasach Gierłoż koło Kętrzyna, kryptonim *Wolfschanze*; Główna kwatera dowództwa wojsk lądowych kryptonim *Fritz* i główna kwatera kwatermistrzostwa wojsk lądowych, kryptonim „Quelle” w Przystani koło Węgorzewa; Stanowisko dowodzenia naczelnego dowódcy wojsk lotniczych koło Gołdapi, kryptonim *Robinson*; Główna kwatera dowódcy wojsk lotniczych koło Rucianego – Nidy w Szerokim Borze; Polowa kwatera dowódcy SS i policji koło Pozezdra; Kwatera szefa kancelarii Rzeszy w Radziejach.

²⁷ Korespondencja MON dotycząca przekazania władzom cywilnym Kwatery Głównej Hitlera, CAW, Sz.W.Inż. MON, 504.7.334;

psujące lampowe wykrywacze min. Przy rozminowywaniu Warmii i Mazur brały udział²⁸:

- Mazurska Brygada Saperów - zadanie obejmowało rozminowywanie terenów byłych Prus Wschodnich. Prace przy rozminowywaniu trwały od 15 marca 1945 r. do 15 listopada 1945 r., a prace kontrolnego rozminowywania - do 15 grudnia 1945 r. W 1946 r. jednostka prowadziła kontrolne rozminowywanie na terenie powiatu Braniewo;
- 20. batalion saperów - po zakończeniu wojny i przegrupowaniu się z Czechosłowacji przystąpił do rozminowania północno-wschodniego obszaru Warmii i Mazur;
- 46. batalion saperów - powstał w Olsztynie jako jednostka organiczna 15. Dywizji Piechoty. Z chwilą osiągnięcia zdolności do działań batalion przystąpił niezwłocznie do rozminowywania i realizacji zadań związanych z odbudową zniszczeń w regionie Warmii i Mazur. Istotny jest wkład jednostki w rozminowanie byłej kwatery Hitlera w Gierłozę koło Kętrzyna;
- 47. batalion saperów - sformowany został w 1945 r. w Gdańsku jako jednostka organiczna 16. Dywizji Piechoty. Uczestniczył w rozminowywaniu byłych kwater - w wyniku tej działalności batalion wykrył i unieszkodliwił ponad 700 tys. różnego rodzaju innych niebezpiecznych przedmiotów wybuchowych, rozminował 28 mostów, 200 km dróg i ulic, sprawdził ponad 3 000 ha ziemi ornej i lasów, likwidując przy tym i usuwając 23 barykady. Podczas akcji rozminowywania batalion stracił 9 żołnierzy, a kilku zostało rannych;
- 51. batalion saperów powstał w sierpniu 1945 r. w Skierniewicach, jako jednostka organiczna 18. Dywizji Piechoty. Batalion uczestniczył w rozminowywaniu powiatu Augustów i w strefie przygranicznej ze Związkiem Radzieckim na odcinku od Gołdapi do Białowieży. Prowadził przez wiele lat po wojnie akcje oczyszczania terenów z różnych niebezpiecznych materiałów wybuchowych w województwie olsztyńskim.

4. OCHRONA GRANICY POLSKI PÓŁNOCNEJ

Ochronę granic - do czasu sformowania specjalnie do tego celu przeznaczonej formacji wojskowej - zdecydowano powierzyć frontowym jednostkom Wojska Polskiego, które bezpośrednio po wojnie znajdowały się w kraju. Oddziały wojskowe nie zabezpieczały wówczas ochrony granicy państwowej w ścisłym tego słowa znaczeniu. Ochronę granic wojskami liniowymi traktowano przejściowo, do czasu powołania formacji granicznej.

13 września 1945 r. powołano do życia Wojska Ochrony Pogranicza. Strukturę organizacyjną prawie w całości przejęto od Korpusu Ochrony Pogranicza. Wojska Ochrony Pogranicza w swej historii przechodziły wiele zmian reorganizacyjnych, jednak podstawowa ich struktura nie zmieniała się do końca ich istnienia. W roku 1946 r. rozformowano Wydziały WOP, a ich funkcje przejął w całości Departament WOP. W marcu 1948 r. Departament WOP przemianowano na Główny Inspektorat Ochrony Pogranicza, a oddziały na brygady ochrony pogranicza. Zmniejszono wówczas stan

²⁸ W. B. Łach, *Plany operacyjnego...*, s. 226.

osobowy formacji do 21,4 tys. żołnierzy i oficerów. W 1949 r. WOP podporządkowano Ministerstwu Bezpieczeństwa Publicznego. W 1950 roku w miejsce Inspektoratu utworzono Dowództwo WOP. Dalsze niewielkie zmiany nastąpiły w roku 1956, a potem jeszcze w latach 1965-1971²⁹.

Od początku strona polska nie przejawiała większej aktywności z przemieszczeniem na ten obszar jednostek WP i postawienia im zadań związanych z ochroną granic państwowych. Pierwsze oddziały Wojsk Ochrony Pogranicza wyszły na granicę dopiero pod koniec stycznia 1946 r. Stanęły przy tym w niepełnym składzie (ok. 47-53% stanu etatowego). Tak jak i w innych formacjach Wojska Polskiego, na kierowniczych stanowiskach znajdowali się oficerowie Armii Radzieckiej.

Na północy Polski ochronę granicy tymczasowej objął sformowany 5 Oddział Ochrony Pogranicza Wojsk Ochrony Pogranicza, który miał ochraniać granicę na styku z Obwodem Kaliningradzkim. Sformowany został w grudniu 1945 r. z żołnierzy Warszawskiego Okręgu Wojskowego głównie z 15. DP, na podstawie rozkazu NDWP nr 0245/org. z 13 września 1945 r. Stan etatowy miał wynosić 1886 wojskowych i 23 pracowników wojskowych³⁰. Sztab oddziału stacjonował początkowo w Węgorzewie, następnie w Olsztynie by w końcu na stałe ulokować się w Kętrzynie. Został rozformowany w 1946 r., a na jego bazie powstał 5 Mazurski Oddział Wojsk Ochrony, na podstawie rozkazu NDWP nr 0153/org. z 21 września 1946 z dowództwem w Kętrzynie. Podobnie jak wcześniejszy oddział, organizacyjnie składał się z:

- Dowództwa, sztabu i pododdziałów dowodzenia;
- Grupy Manewrowej;
- 22. komendy odcinka w Braniewie;
- 23. komendy odcinka w Bartoszczech;
- 24. komendy odcinka w Węgorzewie;
- 25. komendy odcinka w Kowalach Oleckich.

Oddział rozformowano w 1948 roku. Na jego bazie powstała 7 Brygada Ochrony Pogranicza sformowana w 1948 r. na bazie Mazurskiego Oddziału WOP nr 5, na podstawie rozkazu MON nr 055/org. z 20 marca 1948. Sztab brygady stacjonował w Kętrzynie. Organizacyjnie składała się z:

- dowództwa, sztabu i pododdziałów dowodzenia;
- samodzielnego batalionu ochrony pogranicza nr 3 w Braniewie;
- samodzielnego batalionu ochrony pogranicza nr 5 w Bartoszczech;
- samodzielnego batalionu ochrony pogranicza nr 9 w Węgorzewie;
- samodzielnego batalionu ochrony pogranicza nr 11 w Kowalach Oleckich.

Brygadę rozformowano w 1950 r. Na jej bazie powstała 19. Brygada WOP, na podstawie rozkazu MBP nr 043/org. z 3 czerwca 1950, z dowództwem brygady w Kętrzynie. Organizacyjnie składała się z:

- dowództwa, sztabu i pododdziałów dowodzenia;

²⁹ *Z dziejów Wojska Polskiego...*, s. 149.

³⁰ J. Ławski, *Ochrona granic Polski Ludowej 1945-1948*, Warszawa 1974, s. 92.

- 191. batalionu WOP w Braniewie;
- 192. batalionu WOP w Bartoszczach;
- 193. batalionu WOP w Węgorzewie;
- 194. batalionu WOP w Kowalach Oleckich.

Powstałe w latach 1944-1945 państwo polskie uzyskało zupełnie odmienny od przedwojennego kształt terytorialny i charakter. Zostało ono całkowicie uzależnione od Związku Radzieckiego, który zdecydował też o ukształtowaniu jego granic. Polska utraciła zdobyte w ciężkich walkach w latach 1918-1920 ziemie wschodnie i pozyskała obszary na północy i na zachodzie, kosztem pokonanych Niemiec. Z rekompensaty tej społeczeństwo polskie było niezadowolone. Obszary pozyskane były mniejsze od utraconych o 77 tys. km² a długość granic zmniejszyła się o 36 %³¹. Polska była więc krajem należącym formalnie do zwycięskiej koalicji wojennej, który z wojny tej wyszedł znacznie okrojony terytorialnie, przesunięty ze wschodu na zachód i uzależniony. Pomimo oficjalnie deklarowanej przyjaźni i odwoływania się do wspólnego sojuszu żadna ze stron nie była zadowolona z nowo określonych granic, tworząc mur nieufności. Świadczy o tym sposób ochrony granicy przez naszych sąsiadów, który nie miał nic wspólnego z zaufaniem i przyjaźnią. Tak więc tzw. *przyjazne sąsiedztwo* nie zwalniało państwa polskiego od obowiązku zapewnienia należytej ochrony granic. W omawianym okresie, kadra WOP rekrutowała się w znacznej części z oficerów frontowych 1 i 2 armii, oficerów armii przedwrześniowej (w tym około 150 oficerów KOP i SG) i odkomenderowanych do służby granicznej oficerów Armii Czerwonej, przy czym ci ostatni zostali komendantami większości odcinków granicznych, narzucając rosyjskie wzorce. Sytuacja zmieniła się dopiero po 1956 r., kiedy dowodzenie przejmują oficerowie polscy³².

PODSUMOWANIE

Polska północna zawsze stanowiła ważny obszar operacyjny, natomiast jego słabość obronna, przy istniejącym układzie politycznym, była spotęgowana sąsiedztwem Związku Radzieckiego. Tak więc uwarunkowania polityczno-wojskowe miały decydujący wpływ na określenie roli operacyjnej tego obszaru.

Ważnym zagadnieniem było określenie charakteru obszaru północnej Polski jako podstawy wyjściowej dla generalnych rozwiązań związanych z obroną państwa. O znaczeniu operacyjnym tego obszaru, w kontekście całokształtu działań wojennych, zwłaszcza zaś przygotowań do nich, decydowała infrastruktura i komunikacja kolejowa.

Oceniając możliwości obronne i ofensywne tego rejonu, należy stwierdzić, że obszar byłych Prus Wschodnich osłonięty był barierą jezior i lasów mazurskich, wzmocniony systemem fortyfikacji stałych i polowych. Doprowadziło to do sytuacji, w której istniejąca infrastruktura na tym obszarze nadal pozwalała na przeprowadzenie koncentracji, a ewentualne planowane operacje znajdowały oparcie w terenie.

Przedstawiając koncepcje obrony i militarnego wykorzystania Polski północnej w systemie bezpieczeństwa kraju, stwierdziliśmy, że jego rola operacyjna była w miarę stała, mimo zmieniającej się sytuacji politycznej.

³¹ Ogólna długość granicy zmniejszyła się o 1991 km z 5529 km przed wojną do 3538 km po wojnie.

³² J. Ławski, op. cit., s. 128-130.

System osłony i obrony analizowanego obszaru nie był do końca spójny. Szczególnie raził mały stopień wykorzystania pozostawionych przez zaborców fortyfikacji stałych. Poszczególne fortyfikacje, stanowiły pojedyncze punkty oporu, nie tworząc ciągłości systemu umocnień, którego istotnym elementem są pododdziały forteczne oraz ogień artylerii i broni maszynowej. System taki powinien stanowić element manewru oraz osłonę i wsparcie oddziałów polowych.

Ochrona granicy północnej odgrywała znaczącą rolę w systemie bezpieczeństwa kraju. Tym bardziej, że bardzo złożony okazał się proces tworzenia formacji granicznych, który, jak i cały system ochrony granicy północnej, przechodził liczne zmiany. Ważnym ogniwem systemu ochrony granicy był WOP jako integralna część sił bezpieczeństwa państwa. Szczególnie trudna była sytuacja na pograniczu, gdzie oprócz braku normalizacji i stałego wytyczenia granic, obszar ten do 1957 roku znajdował się w stanie tymczasowości.

Dla pełnego zgłębienia tematu, potrzebna jest dalsza analiza poszczególnych zasignalizowanych w tej pracy obszarów badawczych. Wniosek ten wypływa z jak dotąd powierzchownego traktowania zagadnień związanych z obronnością państwa po II wojnie światowej i zaszufładowania Polski jako satelity sowieckiego.

LITERATURA

1. Baryła T., *Okręg Mazurski w raportach Jakuba Prawina*, Wybór dokumentów. 1945 r., Olsztyn 1996.
2. Czernikowski K., *16 Pomorska Dywizja Zmechanizowana im. Króla Kazimierza Jagiellończyka*, Malbork 2001.
3. *Działania militarne w Prusach Wschodnich*, praca zbiorowa, pod red. W. Wróblewskiego, Warszawa 1998.
4. Eberhardt P., *Polska granica wschodnia 1939-1945*, Warszawa 1994.
5. Kirkor S., *Rozmowy polsko-sowieckie w 1944 roku*, [w:] „Zeszyty Historyczne”, (Paryż) nr 22/1972.
6. *Kształtowanie systemu ochrony polskich granic po I i II wojnie światowej*, [w:] *Per saecula. Dyplomacja-gospodarka-historiografia. Studia ofiarowane Profesorowi Edwardowi Alfredowi Mierzwie w 45. rocznicę pracy naukowej*, pod red. Krzysztopa-Czubryńska B., Korytko A., Olsztyn-Piotrków Trybunalski 2009.
7. Łach W. B., *Praca oświatowo-wychowawcza w Wojsku Polskim na przykładzie 8 Dywizji Artylerii przełamania w latach 1951-1956*, [w:] „Znad Pisy” nr 13/14 z 2004/2005.
8. Ławski J., *Ochrona granic Polski Ludowej 1945-1948*, Warszawa 1974.
9. Mikołajczyk S., *Polska zgwaltowana*, Warszawa 1985.
10. *Polska historiografia wojskowa. Stan badań i perspektyw*, praca zbiorowa, pod red. H. Stańczyk, Toruń 2002.
11. *Sprawa polska w czasie II wojny światowej na arenie międzynarodowej*, zbiór dokumentów, Warszawa 1965.
12. Szkudlarek J., Anaszewicz D., *Centrum Szkolenia Uzbrojenia i Elektroniki w Olsztynie*, [w:] „Przegląd Wojsk Lądowych” nr 3/2001.

13. *Brygada Artylerii. Wspomnienia, kalendarium, symbole*, praca zbiorowa, pod red. W. B. Łach, Węgorzewo 2003.
14. Wichrowski H, *Ludowe Wojsko Polskie na Warmii, Mazurach i Powiślu 1945-1948*, [w:] „Wojskowy Przegląd Historyczny”, nr 2/1981.
15. Wojnowski E, *Warmia i Mazury w latach 1945-1947*, dodatek źródłowy, Olsztyn 1968.
16. *Z dziejów Wojska Polskiego na Warmii i Mazurach po drugiej wojnie światowej*, praca zbiorowa, pod red. W. B. Łach, Węgorzewo 2004.
17. *Źródła w badaniach historii wojskowej*, praca zbiorowa, pod red. K. Pindel, Toruń 2004.

PROBLEM OF SECURITY IN NORTHERN POLAND FOLLOWING WORLD WAR II

Summary

This article focuses predominantly on analysing the role of the northern area of Poland in the security system of Poland following World War II. The separation of the area from the national defence system of the country resulted from the specific nature of incorporating a part of the former Eastern Prussia into Poland and its neighbourhood with the Soviet Union.

In view of the Polish national administration, the area included the Olsztyn Voivodeship and part of the Gdansk Voivodeship east of the Vistula and the Białystok Voivodeship bordering the Kaliningrad District. According to the military division of the country, the area was part of the Warsaw Military District and the Pomeranian Military District.

The time frame was determined by the establishment and ultimate designation of the northern border in 1957, when Poland and the Soviet Union signed a treaty regarding the marking of the existing national border between Poland and the Soviet Union adhering to the Baltic Sea (5 March 1957).

The article examines the political and military circumstances in which Poland's northern border was determined, it assesses it operationally and determines the status of the northern area of Poland in the country's security system.

The subject has not been widely examined and literary sources are scarce. Most of the materials can be found in the Central Military Archives and the Border Guard Archives in Kętrzyn.

Northern Poland has always been a key operational area, yet its defensive weakness, in the former political arrangement, was greatly affected by the proximity of the Soviet Union. The problem of defending Poland's northern border was a dilemma that was increasingly growing in difficulty over the years. There were a large number of factors causing it, and it was in the sphere of defence that they manifested themselves most visibly.

Key words: *security, Northern Poland from 1945, armed forces, fortifications, operational area*

Artykuł recenzował: dr hab. Henryk CWIĘK, prof. nadzw. UŚ